

TOMAS KAČERAUSKAS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Lietuva
Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania

AKADEMINĖ LAISVĖ: AR JĄ REIKIA REGULIUOTI? Academic Freedom – Should We Regulate it?

SUMMARY

The article, which covers philosophical, communicative, and educational issues, develops the following theses. 1. We foster academic freedom by recognizing the limits of our freedoms – concerning the university environment, the audience to be formed, the tradition to be nurtured, the example to be followed, and the democratic society. 2. Certain restrictions on freedoms, including academic ones, are inevitable, and primarily necessary for freedom. 3. Freedom is associated not so much with comfortable as with anxious presence with others in a world that we are free to change. 4. By encouraging free discussion in the community, we risk provoking disobedience to our instructions, including the instruction to develop free speech in an academic environment. 5. Regulated academic freedom is an oxymoron: any regulation that reduces our risk of error simultaneously abrogates our responsibility and freedom in general. The issues of speech ecology are being developed.

SANTRAUKA

Straipsnyje, kuris apima filosofinius, komunikacinius ir edukologinius klausimus, plėtojamos šios tezės. 1. Akademinę laisvę puoselėjame pripažindami savo laisvių suvaržymus – tiek universiteto aplinkos, tiek formuotinos auditorijos, tiek puoselėtinų tradicijos, tiek sektino pavyzdžio, tiek demokratinės visuomenės atžvilgiu. 2. Tam tikri laisvių, taip pat ir akademinų, apribojimai bei suvaržymai – neišvengiami, jie pirmiausia reikalingi pačiai laisvei. 3. Laisvė sietina ne tiek su komfortišku, kiek su nerimastingu buvimu drauge su kitais pasaulyje, kurį esame laisvi keisti. 4. Skatindami laisvas diskusijas bendruomenėje jie rizikuoja išprovokuoti nepaklusnumą savo instrukcijoms, tarp jų instrukcijai plėtoti laisvą žodį akademinėje aplinkoje. 5. Sureguliuota akademinė laisvė – oksimoras: bet koks reguliavimas mažindamas mūsų riziką suklysti drauge panaikina mūsų atsakomybę ir laisvę apskritai. Plėtojami kalbėjimo ekologijos klausimai.

RAKTAŽODŽIAI: akademinė laisvė, atsakomybė, reguliavimas, kalbėjimo ekologija.

KEY WORDS: academic freedom, responsibility, regulation, speech ecology.

IVADAS

Būdvardis „akademinis“ nurodo į akademinę aplinką, į tam tikrą bendriją – tiek studentų, tiek dėstytojų. Šiuo atveju kalbame apie aukštojo mokslo – universitetų ar kolegijų – aplinką, kuri nėra atribota nuo visuomenės. Tarkim, suvaržytoje visuomenėje ir akademinė aplinka suvaržyta – prisiminkime tiek Platono (2014) samprotavimus jo dialoge *Valstybė*, tiek mūsų nesenas patirtis totalitarinėmis sąlygomis. Demokratinėje visuomenėje turime daugiau akademinės autonomijos, vadinasi, ir akademinį laisvių. Vis dėlto akademinės laisvės nekyla iš akademinės autonomijos, o laisvė apskritai nekyla iš demokratinės valdymo formos. Priešingai, daugumos (*demos*) valdžia gali diktuoti suvaržymus mažumų atžvilgiu. Ar akademinio pasaulio žmonės nėra tokia mažuma?

Taigi akademinė laisvė tarpsta universiteto plačiąja prasme aplinkoje ir kyla iš pedagoginių bei mokslinių veiklų universitete. Akademinės laisvės ištaka – Bolonijos universitetas, kurį steigiant impera-

torius Friedrichas I suteikė privilegiją dėl atskiros juridikos, t. y. dėl universiteto bendrijos juridinės autonomijos. Klausimas: tokiu būdu pažeisdamas galiojusius Šv. Romos imperijoje draudimus dėl susibūrimų imperatorius sustiprino ar susilpnino savo suverenitetą? Šis klausimas iškyla kaskart iš naujo valstybės švietimo politikoje universitetų atžvilgiu. Valstybės, tiksliau, valdančiosios daugumos požiūris į (ne)autonominius universitetus – vienas akademinės laisvės šaltinių. Laisvė, taip pat akademinė, neatsiejama nuo įtampų ir (savi)suvaržymų. Paminėtina ir tai, kad akademinė laisvė neatsiejama nuo žodžio ir spaudos laisvės.

Straipsnyje panagrinėsiu akademinės laisvės prielaidas ir ribas, galiausiai – jos aspektus medijuotoje aplinkoje ir klausimą, ar reikia reguliuoti akademinę laisvę. Straipsnyje apeliuoju į etikos (pirmiausia laisvės) problematiką, pasitelkiu ribų diskursą, statistikos (reitingų) ir atvejo analizę. Straipsnis apima filosofines, komunikacines ir edukologines prieigas.

AKADEMINĖS LAISVĖS UŽTIKRINIMAS

Akademinė, drauge žodžio ir spaudos, laisvė nėra beribė. Apie laisvę galime kalbėti tik atsižvelgdami į jos ribas. Visada susiduriame su tam tikrais apribojimais. Tarkime, negalime įžeisti ar žeminti kitų, negalime skleisti pornografijos, netgi negalime neigti Holokausto – Lietuvoje tai uždrausta, nors pastarasis draudimas galioja ne visose pasaulio valstybėse. Maža to, mokslininkai (Lavik 2016) kalba apie tai, kad galėtų būti ir

klimato neigiamų pasekmių draudimas, analogiškas Holokausto draudimui. Visa tai – mūsų žodžio laisvės varžymai. O kaip dėl laisvės juokauti, fantazuoti, kurti utopijas ar daryti revoliucijas? O kaip dėl laisvės diskutuoti su studentais anapus auditorijos? Čia susiduriame su plona riba tarp to, kas leistina ir draustina. Mokytojo plačiąja prasme ribiškumą iliustruoja Sokrato veikla demokratinuose Atėnuose. Būdamas laisvas pilietis ir

jausdamas atsakomybę už jaunuolių ugdymą demokratiškame polyje, savo ironišku apklausinėjimu jis priversdavo „pagimdėti tiesą“. Simptomiška ir tai, kad už šią filosofinę ir pedagoginę veiklą jis buvo patrauktas į teisinę atsakomybę, jį apkaltinus jaunuolių vedimu iš kelio ir dievų neigimu. Nepaisant to, o gal kaip tik todėl, kad teisme Sokratas naudojosi žodžio laisve svarstydamas apie piliečio laisves, atsakomybes ir pareigas demokratiškame polyje, jis buvo nuteistas myriop. Kitaip sakant, laisvės meta-diskursas (laisvas kalbėjimas apie laisvę) atvedė prie kolizijos su teiseną, kurią vykdė ir formavo laisvai išrinkti piliečiai. Ar laisvas kalbėjimas neišvengiamai veda į koliziją su kitomis laisvo buvimo apraiškomis? Ar laisvė, taip pat akademinė, veda į savo ribų apklausinėjimą? Ar turime būti tiek atsakingi ir tiek laisvi, kad apklaustume ne tik teiseną, bet ir pačią demokratiją? Perfrazuokime šį klausimą mūsų sąlygomis: ar akademinė veikla universiteto aplinkoje mus įpareigoja ugdyti visuomenę, net jei tai veda į koliziją su teiseną?

Dabar grįžkime nuo viešų prie lokalų reikalų, t. y. prie akademinės laisvės, kuri turi papildomų suvaržymų, nors jie nebūtinai juridiniai ir nebūtinai neigiami. Jausdamiesi atsakingi dėl ugdymo negalime bet ką šnekėti jaunuolių auditorijai. Mus varžo tiek dėstomo dalyko turinys, tiek jautri ir jauna auditorija, kurią mes ugdome. Paradoksalu, bet riboja ir akademinės laisvės precedentai, kaip antai Sokrato pavyzdys. Lygiuodamiesi į Sokratą ar kitą istorinę asmenybę, mes įsipareigojame ne piktnaudžiauti akademinė laisve, bet, priešingai, ją puo-

selėti drauge kurdami akademinę tradiciją. Anarchizmas, *archē* arba prado neigimas, palaidoja ir patį anarchizmą kaip tradiciją, paremtą absoliučios laisvės nuostatomis. Taigi *akademinę laisvę puoselėjame pripažindami savo laisvių suvaržymus – tiek universiteto aplinkos, tiek formuotinos auditorijos, tiek puoselėtiną tradicijos, tiek sektino pavyzdžio, tiek demokratinės visuomenės atžvilgiu.*

Akademinę laisvę galima palyginti su menine laisve. Turėdamas visišką kūrybos laisvę esi pasimetęs, nežinai, nuo ko pradėti ir kuria kryptimi judėti. Priešingai, pradėjęs komunikuoti su sektiniais kūrėjais, pradedi galvoti, ką ir kaip padaryti geriau. Tai – bet kokio meno sąjūdžio atvejis. Paradigminis pavyzdys – prancūzų modernizmas dailėje. Dar parankesnis pavyzdys – magiškas realizmas literatūroje. Risdamasi per pasaulį, bet apaugdama lokaliais ypatumais ši srovė leido iškilti vis naujiems vardams – nuo Gabrieliaus García Márquezo iki Salmano Rushdie'o, kurie išlaikė įsipareigojimus plėtotinam stiliui puoselėdami atsakomybę už savo tradicijas. Tą patį galima pasakyti apie mokslo šakas bei jas plėtojančias(-ius) veikėjas(-us). Taigi visiška laisvė atsigręžia prieš bet kokią veikimą. Todėl *tam tikri laisvių, taip pat ir akademinų, apribojimai bei suvaržymai – neišvengiami, jie pirmiausia reikalingi pačiai laisvei. Tad esame atsakingi reflektuoti ne tik savo laisvę, bet ir jos ribas.* Refleksija čia reiškia ne tik ir ne tiek „sukirpimą“ pagal kažkokį (tarkim, etinį) kodeksą, kiek savo veikimo pasaulyje išbandymą siekiant numatyti to veikimo pasekmes.

Klausimas: ar turime prašyti iš valdžios nesuvaržytos žodžio, akademinės

ar istorinės atminties laisvės? Vis dėlto šis klausimas netinkamai suformuluotas. Viešai diskutuodami turime formuoti nuostatas, kad išrinkta valdžia drauge su mumis puoselėtų akademinę laisvę, neatsiejamą nuo mūsų atsakomybių ir kitų – žodžio, spaudos, istorinės atminties – laisvių.

Universitetas – visuomenės modelis. Pirma, čia ugdydami kitus formuojame ir save kaip esamus ar būsimus profesorius. Antra, vaidindami savo vaidmenis ir net keisdami jais čia esame pasiskirstę darbais ir atsakomybėmis. Mes ne tik dėstome ir plėtojame mokslą, bet ir kuriame studijų programas, vadovaujame katedroms, leidžiame žurnalus, bendraujame su kitais pasaulio universitetais. Mūsų veiksmai bei siekiai diktuoja ir mūsų atsakomybes, jie drauge ugdo mus kaip bendruomeniškas būtybes. Trečia, taip veikdami save pateikiame kaip elgsenos pavyzdžius visai visuomenei, kurią tokiu būdu taip pat ugdomė. *Mūsų skirtingi vaidmenys universitete liudija įtrauktumą į įvairias akademinės plotmės drauge derinantį su kitais atvirame universiteto pasaulyje.* Veikdami šiame kosmose, prie kurio kūrimo prisidedame, išbandome savo laisvių, kurios nėra vien akademinės, ribas.

Laisvės atžvilgiu neturime jaustis komfortiškai, t. y. labai gerai. Jei jaučiamės komfortiškai, tenkinamės esama padėtimi nenorėdami jos gerinti. Bet kokia kova, taip pat kova už laisvę, neatšiejama nuo netikrumo ir būkštavimų dėl būsimos padėties, kurią kėsina išjudinti mūsų laisvas veikimas. Taigi *laisvė sietina ne tiek su komfortišku, kiek su nerimastingu buvimu drauge su kitais pasaulyje, kurį esame laisvi keisti.*

Didžiausia problema ta, kad mūsų turimos laisvės mastas neatitinka reikiamos atsakomybės masto. Šiuo požiūriu turime per daug laisvės. Svarbu ne tai, ką valdžia mums davė, o ko – ne. Svarbu tai, kiek suvokiame savo laisvės ribas. Ar viešai šnekėdami (pvz., socialiniuose tinkluose) turime ne per daug laisvės? Galbūt laisvės turime per daug, mums nemąstant apie pasakyto žodžio aidą išsiplėtusioje medijų erdvėje? Gal mes nepasiruošę savo pačių technologijų plėtrai? Drauge su internetu atsivėrusios komunikacijos galimybės suglumino netgi demokratinės vyriausybės, kurios griebsi cenzūros, netaikytos spaudos atžvilgiu dešimtmečius. Čia paminėtina tai, kad už įvairių formų cenzūrą pasisako dauguma, taigi dreifavimas prie mažiau laisvos aplinkos – demokratinė tendencija.

Kokios priežastys to, kad vieši kalbėtojai nesupranta savo laisvės ribų? Apie priežastis socialinėje aplinkoje kalbėti sunku. Pirmiausia dėl to, kad čia veikia daugybė sąveikų – neaišku, kas yra kieno priežastis. Be to, „priežastimis“ tampa mūsų siekiai ir tikslai, kurie nulemia mūsų veiksmus, neveikimą ar kalbėjimą. Aristotelis tai vadino tikslo priežastimi. Galbūt viena iš „priežasčių“ yra ta, kad mes staiga, po ilgų nelaisvų dešimtmečių pasijutome beribiai, galintys sau viską leisti. Ar nėra taip, kad laisvei turime būti paruošti? Ar mūsų laisvės „juslė“ neturi būti išugdyta? Ar tai nėra panašu į skonio tiesioginę ir perkeltinę prasmę lavinimą? Staiga dingus užtvaroms, puolėme puldinėti šen ir ten vapaliodami nerišlius šūksnius? Vis dėlto jau turime nepriklausomybės kartą, kuri turėjo išsiugdyti savo laisvės jauseną. Čia kyla klausimas: kada ji laikytina išugdyta? Ar

tada, kai mes, turėdami galimybę maltis po visą pasaulį, branginame savo tėvynę? Ar tada, kai galėdami sakyti bet ką, teikiame pirmenybę geram žodžiui? Ar jaunuolius padrašinanti ir paskatinanti akademinė aplinka nėra mūsų tėvynė? Nesu tikras, ar ta „priežastis“ – nesuvokta atsakomybė už savo pasakytą žodį. Gal veikia neišjausta atsakomybė bylojant pasaulio balsu. Antai Algis Mickūnas, kuriam atviri viso pasaulio universitetai, mėgsta tokį pavyzdį. Lipdami į kalnus aptinkame trobelę, kur randame malkų. Pasišildome, pernakuojame, o kitą rytą prirenkame dar daugiau malkų kitiems keliauninkams. Trobelė mus pasitinka svetingai, o mes ją paliekame dar svetingesnę kitiems (Kačerauskas & Mickūnas 2020). Žodžio laisvės atveju mūsų kalbos trobelė lygiai tokia pat svetinga. Mes atsakingai kalbame ne todėl, kad vengiame įžeisti Marytę ar Vytuką, bet todėl, kad puoselėjame pasaulį bylojančią svetingą kalbą. Galbūt tai galima pavadinti *kalbėjimo ekologija*. Jei pasaulyje, kurį bylojame, jausimės kaip namuose, kuriuos turime puoselėti, jo niekada nešiukšlinsime. Taigi *laisvės jausena neatsiejama nuo mūsų siekio prakalbinti pasaulį*. Kaip išlavinti šią laisvės jauseną? Ne tiek prikišamai šviečiant ir primestinau pru-

sinant, kiek atveriant trapų (akademinį) pasaulį, kurio dalys esame. Tai veikia mokymas savo tyliu pavyzdžiu bylojant dalykus, kurie yra „tarp kitko“. Juk universitete nėra suteikiami kreditai už kažkokius laisvės kursus. Laisvės kursas neturi nei kainos, nei kreditų. Tas „tarp kitko“ teikiamas dykai kiekviename kurse, kuriame studentas ir dėstytojas dalinasi trapaus pasaulio patirtimi. Dalinimasis žodžiu galimas dalinantis bendru pasauliu, kurį puoselėjame jausdami savo laisvės ribas. Kai pajuntu savo laisvės ribas, mano pasaulis ne susiaurėja, bet išsiplėčia.

Taigi verta kalbėti plačiau – ne vien apie akademinę bendruomenę, kuri neatsiejama nuo visuomenės. Prisiminkime Imanuelį Kantą (1987), kuris siūlė savo elgseną ir jos intencijas matuoti pagal jų visuotinumą – ar tai gali tapti visuotine taisykle? Čia slypi paradoksas: orientacija į visuotinumą tarsi išplečia mūsų elgsenos horizontą, drauge – laisvės ribas, tačiau visuotinio reikalo paisymas labai varžo mūsų elgseną. Ar yra laisvės ribų supratimo ar jausenos deficitas, susijęs su visuotinio klodo ignoravimu? Tačiau stebėtina būdu visuotinumas slypi mūsų laisvų būtybių, kasdienėje elgsenoje. Pavyzdžiui, renkant malkas į trobelę.

MEDIJOS, GLOBALIZACIJA, KOMERCIALIZACIJA IR UNIVERSITETAS

Komercializacija – neišvengiamas akademinio gyvenimo aspektas. Kiekvienas universitetas yra įmestas į komercinį pasaulį siekdamas išgyventi su ribotais ištekliais bei palyginti nedidele valstybės parama. Vienaip ar kitaip jis turi orien-

tuotis į rinką. Būtų keista, jei universitetas liberalioje demokratijoje būtų sala, kur negaliojotų tokios visuomenės nuostatos. Vis dėlto tam tikros išlygos čia galioja. Pirmoji – minėtas puoselėjamų nuostatų, pavyzdžiui, atsakingos laisvės, neį-

kainojamumas. Antroji – galimybė atsi-
spirti rinkos spaudimui dėl turimos vals-
tybės paramos. Tačiau tai nereiškia indul-
gencijos nuo rinkos santykių visuomenė-
je. Ką kitką, jei ne universitetų bendruo-
menių varžymąsi laisvos rinkos sąlygo-
mis išreiškia reitingai? Beje, kalbant apie
laisvą rinką išskyla analogiškas ribų kla-
simas – kur ji nustoja galioti arba yra su-
trikdyta? Kita vertus, laisva rinka globa-
lizacijos sąlygomis nereiškia įvairovės ir
kultūrinio margumo, kurį turėtų užtikrin-
ti laisvė. Veikia priešingai – vyksta pro-
duktų ir net mąstymo supanašėjimas.
Kitaip tariant, laisva rinka kartais ne iš-
plečia, o susiaurina raiškos galimybes.

Vis dėlto būtų dar blogiau, jei univer-
sitetas būtų atplėštas nuo rinkos ir jos
poreikių. Pirmiausia tai vargiai įmano-
ma. Net jei tai pavyktų, tai liudytų aka-
deminės laisvės suvaržymus, valdžiai (ar
kitiems steigėjams) primetant savo už-
sakymą. Tiesą sakant, čia, kaip ir apskri-
tai kūrybiniame klode, galioja nežinios
principas. Kurdami studijų programą
nežinome, ar ją rinksis jaunuoliai ir ar
jos absolventai bus paklausūs. Rinkos
tyrimai čia vargiai padės, nes reikėtų
tirti būsimą rinką po ketverių metų. Ša-
lutinis laisvos rinkos efektas – jos, pur-
tamos krizių, netolydi raida. Ar mes
neturime būti purtomi ir buksinami?
Viena, mūsų netikrumas ir sumaištys
dažnai kyla iš mūsų – laisvų būtybių –
elgsenos. Kita, būtent netikrumas priver-
čia mus mąstyti apie savo laisvės ribas.

Universitetų sukumercinimas reiškia
kelis dalykus. Pirma, tai reiškia varžy-
mąsi su kitais universitetais dėl aukštes-
nio reitingo. Tai neišvengiamai uždeda
reitinginio komplekso antspaudą, kuris
sumažina laisvės galimybes: daroma tik

tai, kas galėtų pakelti reitingą. Dažnai
tai reiškia supanašėjimą lygiuojantis į
„sėkmingus“ universitetus, taip pat jų
struktūrą bei vadybą. Antra, tai verčia
mus galvoti apie patrauklias tiek turiniu,
tiek forma studijų programas nesitenki-
nant valstybės užsakymu. Tai priverčia
mus išplėsti savo laisvės dietą. Pagaliau
tai verčia atsižvelgti į studentų – mūsų
darbdavių – nuomonę tiek mūsų studijų
programų, tiek mūsų dėstytojų atžvilgiu.

Kita vertus, tai, kad universitetai kur-
dami ir viešindami savo studijų progra-
mas orientuojasi į laisvą rinką, t. y. į besi-
renkančius studijas jaunuolius, leidžia
jiems daugiau ar mažiau būti nepriklausomiems
nuo valstybės. Drauge tai papil-
domų (šalia valstybės subsidijų) pajamų
šaltinis. Čia kyla klausimai: kokie yra
geografiniai ypatumai kalbant apie uni-
versitetų pajamų šaltinius ir koks ryšys
tarp aukštų reitingų ir pajamų kilmės?
Antai Šiaurės ir Lotynų Amerikos di-
džiausią reitingą turintys universitetai
yra privatūs, o Europoje, priešingai, –
valstybiniai. Masačiūsetso technologijos
institutas (JAV, sąrašė – 1), Stanfordo uni-
versitetas (JAV, sąrašė – 2), Harvardo uni-
versitetas (JAV, sąrašė – 3), Kalifornijos
technologijos institutas (JAV, sąrašė – 5),
Čikagos universitetas (JAV, sąrašė – 10)
yra privatūs, Oksfordo universitetas (JK,
sąrašė – 4), ETH (Šveicarija, sąrašė – 6),
Kembridžo universitetas (JK, sąrašė – 7),
UCL (JK, sąrašė – 8), Londono imperinis
koledžas (JK, sąrašė – 9) yra valstybiniai.
Tai galima paaiškinti susiklosčiusiais kul-
tūriniais ir istoriniais skirtumais. Beje,
dauguma čia paminėtų garsiausių pasaulyje
universitetų – palyginti nedideli, jų
studentų skaičius (Masačiūsetso univer-
sitate – 11 161, Stanfordo universitete – 16

233, ETH – 18 003, Kembridžo universitete – 19 578, Londono imperiniame koleidže – 17 413, Čikagos universitete – 14 372) svyruoja nuo 10 000 iki 20 000 ar net mažesnis (Kalifornijos technologijos universitetas – 2238). Didžiausias garsiausių pasaulio universitetų dešimtuose yra UCL (32 795 studentų), kuris tėra 8 sąrašė (*QS World University Rankings 2020*). Čia kyla keli klausimai. Kokia sąsaja tarp universiteto reitingo ir akademinės laisvės? Kaip paveikia akademinę laisvę universiteto dydis? Ar kompaktiška akademinė bendruomenė reiškia didesnę akademinę laisvę? Kaip akademinę laisvę paveikia išorinės grėsmės akademinės bendruomenės atžvilgiu?

Pastarąjį klausimą iliustruoja Lietuvos politinės realijos, kai politikai siekia sujungti universitetus motyvuodami jų galimu didesniu reitingu. Kitas – mažiau afišuotas – motyvas yra ekonominis siekiant sutaupyti universitetų administracijai išlaikyti skiriamas lėšas. Klausimas: ar už viso to neslypi neįvardytas motyvas sumažinti kritiškas bendruomenes, t. y. sumažinti akademinės laisvės mastą taikant kiekybinį metodą? Jei akademinę laisvę laikysime kokybinės ugdymo nuostatos sąlyga ir aplinka, ar tai neišreiškia kiekybės karo prieš kokybę edukologijoje? Šis klausimas ypač aštriai iškyla mažesniuose miestuose, kur universitetas prisideda prie miesto ar regiono tapatumo, pavyzdžiui, Šiaulių universiteto atveju. Čia atkreiptinas dėme-

sys į du dalykus. Pirmą, spaudimas akademinėms bendruomenėms, drauge jų laisvės varžymas ryškėja ten, kur kraštutinės partijos gauna valdžios mandatą. Antra, akademinės laisvės suvaržymai paremti ekspertų nuomone ir biurokratinėmis dingstimis, t. y. tuo, kas nereikalauja demokratinių procedūrų. Paklauskime plačiau: *ar spaudimas akademinėi laisvei nesignalizuoja demokratinio polio dreifavimo prie biurokratinės valstybės, kur paralyžiuojamos bet kokios diskusijos laisvai keičiantis nuomonėmis?*

Valstybinių universitetų – kokie vyrauja Europoje – atveju iškyla kolizija tarp valstybės kaip steigėjo bei didžiausio rėmėjo su jos reikalavimais bei užsakytais ir rinkos poreikių. Viena, valstybė planuoja ūkį ir pagal tai teikia užsakytus universitetinio išsilavinimo atžvilgiu taip reguliuodama rinką. Kita, universitetai turi reaguoti į rinkos paklausą, drauge orientuodamiesi į tai, kas jaunuoliams patrauklu ir populiaru. Universitetas visada balansuoja siekdamas įtikti šiems dviem ponams. Laisva rinką čia turi du aspektus: tai, kas paklausu bei gerai apmokama, ir tai, kas patrauklu bei lengvai prieinama. Šie dažnai nesusiję laisvos rinkos klodai verčia universitetus rinktis tarp skirtingų pirmenybių. Apskritai galimybė rinktis – laisvės aspektas. Paradoksas tas, kad renkamės tarp ponų, kuriems tarnaujame deleguodami savo laisves. Tai dar kartą verčia susimąstyti apie laisvės, taip pat akademinės, ribas.

MEDIJOS, SOCIALINIAI POKYČIAI IR AKADEMINĖ LAISVĖ

Dėstytojų įsitraukimo arba bendruomeniškumo deficitui įtakos turi įvairūs veiksniai. Pirmą, akademinės bendruo-

menės dydis. Tarkim, Vilnius Tech turi 850 dėstytojų. Ar tai nėra „nieko bendro neturinčiųjų bendrija“ (Lingis 1997)? Ta-

čiau būtent šioje bendrijoje, susaistytoje bendru rūpesčiu ugdyti jaunuolius, reiškiasi akademinė laisvė. Antra, skirtingi dėstytojų interesai ir socialinės priklausomybės. Netgi vienoje katedroje susiduriame su marga publika tiek dėstytojų buvimo tikslų, tiek jų plėtojamų mokslo krypčių atžvilgiu. Taigi bendra hermeneutinė aplinka laisvai ištartam žodžiui tampa problema. Trečia, dėstytojų kūrybinės nuostatos, kurios prieštarauja socialinio kapitalo didinimui (Florida 2015). Dėl savo išsakomos kitokios nuomonės kūrybininkai dažnai tampa neparankiais kolektyvo nariais ar net konfliktų sukėlėjais (Arndt et al. 1999; Storr 1972; Sutton 2001). Tai išreiškia bendresnę koliziją tarp individo žodžio laisvės ir bendruomeninių nuostatų. Ketvirta, išorės grėsmė, kuri visada verčia susitelkti nepaisant pažiūrų skirtingumo. Tokios grėsmės pavyzdys – minėta valdžios „strategija“ jungti ir naikinti universitetus.

Klausimas: ar būdamas nuošalyje nuo akademinės bendruomenės gali naudotis akademinės laisvės pranašumais? Čia kalbama ne apie atskirą „laisvesnę“ universiteto juridiką, kurioje galima pelnyti daugiau laisvių arba daugiau taukti nebubaustam. Laimė, jokie frydrichai mums tokių laisvių nepadovanojo. Dalykas tas, kad nebūdamas akademinėje bendruomenėje, tarsi minėtoje kalnų keliautojų bendrijoje, nepatirsi savo laisvės kontūrų. Esi laisvas kaip profesorius, kaip dėstytojas, kaip mokytojas universitete, kovojančiame dėl išlikimo, bet ne laisvas apskritai. Taip grįžtame prie akademinės laisvės ribų klausimo, kuris iškyla kaip bendruomeniškumo aspektas.

Grįžkime prie klausimo politinių pokyčių kontekste. *Pasipriešinimas valdžios*

užmačioms tiek išbando akademinę laisvę, tiek sutelkia bendruomenę, tos laisvės turėtoją ir puoselėtoją. Lietuvoje tai iliustruoja Lietuvos sporto universitetas, turbūt mažiausias universitetas, pasipriešinęs „galios valios“ (prisiminkime Nietzsche) užmačioms prijungti ir sunaikinti. Ar neturime kovoti šios Dovydo kovos su Galijotu, kad savo sutelktoje akademinėje bendruomenėje pajustume laisvės polėkį ir ribas?

Kalbant apie medijų ypatumus vertėtų prisiminti medijų tyrinėtojo Vilėmo Flusserio (2007), čekų kilmės filosofo, rašiusio įvairiomis kalbomis, klasifikaciją pagal santykį su publika. Pasak jo, yra piramidinės, šakinės (*baumartigen*), teatrinės (mokyklos, kinas) ir amfiteatrinės medijos. Drauge tai organizacijos tipas: piramidinė būdinga bažnyčiai ar totalitarinei valstybei, šakinė – mokslo institucijoms, taigi ir universitetams, teatrinė – mokykloms ir kinui, amfiteatrinė – cirkui ir televizijai. Vis dėlto nebūna „grynų“ vieno tipo medijų ar organizacijų, veikia – kombinuotos. Pavyzdžiui, universitetas gali apimti tiek piramidinę (centralizuotas sprendimų priėmimas), tiek šakinę (bendruomenių išsisijojimas fakultetuose), tiek teatrinę (dėstymas auditorijoje) vadybą ir komunikaciją. Be to, paminėtinas ir korinis tipas, būdingas socialiniams tinklams, kurių dar nebuvo esant gyvam Flusseriui. Akademinės laisvės klausimas čia iškyla dvejopai – tiek kalbant apie lanksčią ar standžią organizacinę (vadybinę) struktūrą, tiek apie viešą ar uždara komunikacijos (informacijos sklaidos) būdą. Atrodo, kuo standesnė vadyba ir kuo uždaresnė komunikacija, tuo mažiau akademinės laisvės. Tarkim, valdant universitetą pirami-

diniu būdu, esą akademinė laisvė suvaržyta, o teatrinės komunikacijos atveju dėstytojo (laisvas) žodis sklinda ribotai. Vis dėlto čia apstu problemų, paradoksų ir apribojimų. Viena svarbiausių problemų, su kuria susiduria universitetų valdybininkai (rektorai, dekanai), yra ši: *skatindami laisvas diskusijas bendruomenėje jie rizikuoja išprovokuoti nepaklusnumą savo instrukcijoms, tarp jų ir instrukcijai plėtoti laisvą žodį akademinėje aplinkoje.*

Šioje vietoje grįžkime prie mūsų pagrindinės – akademinės laisvės – temos pasitelkdami konkretų atvejį. Antai dėstytojas, jausdamas turįs visišką akademinę ir žodžio laisvę, socialiniuose tinkluose paskleidžia tokią žinią: „Mano beveik visi šimtas studentų yra nemąstantys. Iš jų tik penki kažką mąsto. Bet yra ir gera naujiena – tie devyniasdešimt penki galės dirbti fabrikuose prie staklių.“ Dėstytojas pasinaudojo ne ribota teatrine medija kalbėdamas savo auditorijoje, o iš esmės neribota korine medija. Ši, atrodo, „techninė“ detalė leido diskursui persikelti į kitą – metadiskursyvų – klodą. Užuot aptartęs su mokymusi ir ugdymu susijusias bėdas savo teatre, t. y. auditorijoje, dėstytojas kreipiasi

į „pasaulį“ apmąstydamas mąstymo savo akademinėje bendruomenėje deficitą. Šis metadiskursyvus aspektas – lemtingas, kyla didelis šaršalas, studentams išžeidus dėl tokios dėstytojo žodžio laisvės raiškos¹. Čia kyla daug klausimų. Kodėl mes labiau linkę pakeisti pasaulį, o ne savo bendruomenę? Ar savo laisvu žodžiu „gelbėdami“ pasaulį mes nesugriauname jo, po nuolaužomis palaidodami ir save? Kodėl mes skundžiamės kitų kvailumu, bet niekada – savuoju? Ar nėra taip, kad patys išmintingiausi yra tie, kurie skundžiasi būtent savo kvailumu? Vis dėlto šiuo atveju įvyko nesusipratimas: dėstytojas atidarė ne tas medijų duris – vietoj teatrinėjų medijų jis atplėšė korinių medijų duris. Šis „menkas“ susipainiojimas dar sykį byloja apie akademinės laisvės pažeidžiamumą ir mūsų bendruomenės trapumą.

Prieš pereinant prie kitos temos iškyla dar pora klausimų. Ar mes apie tai kalbame numanydami, kad akademinė laisvė neatsiejama nuo komunikacijos akademinėje bendruomenėje? O gal pati akademinė laisvė – medija, t. y. terpė, kurioje reiškiasi ne tik mūsų visuomeniškumas, bet ir žmogiškumas?

IŠVADOS IR DISKUSIJOS: AR IR KAIP REGULIUOTI AKADEMINĘ LAISVĘ?

Teigdami, kad reikia tai reguliuoti, numanome, kad mūsų akademinės bendruomenės narių, žodžio laisvė turi būti įsprausta į potvarkių ir instrukcijų rėmus. Ar tuomet vis dar kalbėsime apie žodžio laisvę? Čia nieko nekeičia ir vadinamasis savireguliacijos principas, t. y. universiteto nuostatai, reguliuojantys mūsų viešą

kalbėjimą. Tiesa, nesunku įsivaizduoti „technines“ taisykles, reguliuojančias mūsų dalyvavimą kuriose nors medijose įvairiomis situacijomis. Tačiau su tokio- mis taisyklėmis problemos ne baigiasi, o tik prasideda. Viena, neįmanoma įvardyti visų galimų situacijų ir galimų reakcijų į jas. Kita, tokio pobūdžio instrukcijos

reikštų atleidimą nuo asmeninės atsakomybės nurodant institucinius potvarkius. Galiausiai *instrukcijos etinėje plotmėje liudija demokratinės visuomenės dreifavimą biurokratinės link, teisei aneksuojant etinį regioną*. Vis dėlto kokie ir kieno potvarkiai gali mums nurodyti egzistencinių pasirinkimų atveju? Biblijos pavyzdys – puoselėti tėvų palikimą ar viską metus sekti paskui Jėzų? Sartre'o pavyzdys – eiti kovoti prieš okupantą ar rūpintis savo sena motina? Kokios pareigybinės instrukcijos mums gali tai nurodyti? Tai gi net „techninis“ medijų durų klausimas nėra vien techninis. Tai nėra ir siauras elgesio akademinėje bendruomenėje klausimas. Tai mūsų atsakingo buvimo visuomenėje klausimas.

Klausimas, kiek reikia reguliuoti mūsų žodžio laisvę, yra labai kontroversiškas. Kur pasibaigia teisė ir prasideda etika? Po atitinkamų įstatymų dėl sovietinių ir fašistinių simbolių naudojimo ar dėl Holokausto neigimo visa tai – nebe etikos plotmė? O kaip dėl vienu ar kitų medijų naudojimo paskleidžiant savo žodį?

Tai gi *akademinės ir apskritai žodžio laisvės reguliavimas neturi nieko bendro su atsakomybės laisvoje visuomenėje ugdymu. Tai neturi nieko bendro ir su laisvės ribų išsiskyrimu*. Būdami sureguliuoti nebeturime galvoti, kaip kaskart pasielgti kokioje nors situacijoje. Nebeturime ir egzistencinių pasirinkimų – viską darome pagal instrukcijas. Mums nebereikia galvoti, kaip prabilti radijuje, televizijoje ar socialiniuose tinkluose – viską darome pagal apskaičiuotą algoritmą. Tuomet tikrai būsime ramūs, kad mūsų viešai ištarti žodžiai nesukels šaršalo. Ar šis suautomatėjimas – pažangos šalutinis efektas? *Sureguliuota akademinė laisvė – oksimoras: bet koks reguliavimas mažindamas*

mūsų riziką suklysti drauge panaikina mūsų atsakomybę ir laisvę apskritai. Ar apsimoka gyventi nerizikuojant? Turime būti išties įbauginti nežinia kur nudreifavusios demokratijos, kad sakytume: viską darėme pagal instrukcijas, už nieką neatsakome, jeigu kas kaltas, tai nebent instrukcijos.

Norėdami subrandinti akademinę laisvę turėtume ne mažinti, o didinti dėstytojų ir studentų atsakomybę bendruomenėje, kurią jie puoselėja. Panagrinėkime tokią situaciją. Tarkim, mes sukuriame patrauklią studijų programą. Tuomet kai kurie žmonės, prisidėję prie šio darbo, pereina į kitus universitetus. Kai kurie dėstytojai ir taip dirba keliuose universitetuose – devyndarbystė įprasta mūsų darbščioje tautoje. Tai gi po metų ar dvejų minėtos populiaros studijų programos išsisėja kituose universitetuose. Būtent taip atsitiko kūrybinių industrijų programoms. Viena, tai rodo, kad universitetai – laisvos rinkos dalyviai: jei yra paklausa, atsiras ir pasiūla, nuo kurios priklausys produkto kaina. Kita, situacija, kai intelektualinis produktas be apribojimų išnešiojamas konkurentams, vargiai išsivaizduojamas laisvoje rinkoje, kur galioja ne tik autoriaus teisė, bet ir komercinio konfidencialumo bei lojalumo kompanijai įsipareigojimai. Šis atvejis byloja apie paradoksą – ne visiškai laisvuose valstybiniuose universitetuose rinkos santykiai laisvesni nei laisvoje rinkoje? O gal tai liudija ateities tendencijas, kai dalijimosi laisvė nustumis į pakraščius tokius relikтус kaip autoriaus teisė vienoje suvalstybintoje biurokratinėje bendruomenėje? O gal mūsų laukia kita alternatyva – fragmentuota visuomenė su savo taisyklėmis ir instrukcijomis priešiškos bendruomenėse, kovojančiose už būvį?

Literatūra

- Arndt J., Greenberg J., Solomon S. *et al.* 1999. Creativity and terror management: Evidence that creative activity increases guilt and social projection following mortality salience. *Journal of Personality and Social Psychology* 77 (1): 19–32.
- Florida R. 2015. *Kūrybinės klasės iškilimas*. Vertė J. Barevičiūtė. Vilnius: Technika.
- Flusser V. 2007. Vorlesungen zur Kommunikologie, *Kommunikologie*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag: 233–351.
- Kačerauskas T., Mickūnas A. 2020. *In between communication theories through 100 questions*. Basel: Springer.
- Kant I. 1987. *Praktinio proto kritika*. Vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis.
- Lavik T. 2016. Climate change denial, freedom of speech and global justice. *Etikk i praksis – Nordic Journal of Applied Ethics* 10 (2): 75–90.
- Lingis A. 1997. *Nieko bendra neturinčiųjų bendrija*. Vertė M. Žukaitė. Vilnius: Baltos lankos.
- Mickūnas A., Kačerauskas T. 2020. *Kūrybos komunikacija*. Vilnius: Technika.
- Platonas. 2014. *Valstybė*. Vertė J. Dumčius. Vilnius: Margi raštai.
- QS World University Rankings. 2020. <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2020> [žiūrėta 2020 05 02].
- Storr A. 1972. *The dynamics of creation*. London: Secker and Warburg.
- Sutton R. I. 2001. The weird rules of creativity, *Harvard Business Review* 79(8): 94–103.

Nuorodos

¹ Dėstytojas pasielgė labai garbingai. Jis ištrynė savo žinutes socialiniuose tinkluose, atsiprašė studentų ir atsistatydino iš pareigų šiais ekonominės krizės laikais. Kitaip tariant, tapo laisvas

nuo akademinės bendruomenės. Ši pabaiga – dar vienas argumentas, kad akademinė laisvė nereguliuotina jokiomis instrukcijomis.